BIJLAGE Rapportage eerste half jaar 2015

Verslagen economische missies/werkbezoeken minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking

Marokko, Tunesië en Algerije, 2-5 februari

Van 2 tot en met 5 februari 2015 bracht ik een bezoek aan Marokko, Tunesië en Algerije, vergezeld door vertegenwoordigers van 15 bedrijven. Voor Tunesië en Algerije was het de eerste uitgaande bedrijvenmissie op ministerieel niveau sinds de 'Arabische Lente'. De laatste bedrijvenmissie op ministerieel niveau naar Marokko vond plaats in 2008.

Doelstelling

Het bezoek had tot doel de economische betrekkingen met Marokko, Tunesië en Algerije, drie landen in Noord-Afrika met veel economisch potentieel, te verdiepen en te verbreden. Hoewel Nederlandse ondernemers al jaren met succes actief zijn in verschillende sectoren als havenontwikkeling, land- en tuinbouw, energie en scheepsbouw, zijn de drie landen traditioneel vooral gericht op Spanje en Frankrijk. Alle drie de landen streven echter naar diversificatie van de economische relaties en zoeken daarbij naar nieuwe partners in Europa.

De missie bood gelegenheid om Nederland te presenteren als duurzame economische partner die streeft naar wederzijds voordeel. De nadruk lag daarbij op de sectoren land- en tuinbouw, maritieme industrie en havenontwikkeling en energie. In Marokko besteedde ik daarnaast aandacht aan samenwerkingsmogelijkheden op het gebied van afvalbeheer.

Het bezoek had tevens tot doel om de bredere relatie met de regio te versterken. De drie landen zijn belangrijke partners in de volatiele ring rond Europa.

Ten slotte wilde ik tijdens mijn bezoek kennis nemen van de ontwikkelingen op het gebied van vrouwenrechten, gendergelijkheid en seksuele en reproductieve gezondheid en rechten (SRGR). Daarbij besteedde ik specifiek aandacht aan trilaterale samenwerking op het gebied van SRGR en vrouwenrechten met Tunesië en aan het verkennen van mogelijkheden voor trilaterale samenwerking met Marokko op diverse terreinen.

Belangrijkste onderdelen programma

- Ik heb in alle drie de landen gesprekken gevoerd met de ministers van Handel. Op de agenda stonden het handelsklimaat, de kansen voor en ervaringen van het Nederlandse bedrijfsleven en de mogelijkheden om samenwerking op verschillende niveaus te versterken.
- In Marokko sprak ik daarnaast met de minister van Transport en Logistiek. En marge van dit gesprek ondertekenden Havenbedrijf Amsterdam en de Marokkaanse Nationale Havenautoriteit een MoU ter bevestiging van hun samenwerking.
- Samen met de onderminister van Milieu opende ik een seminar over afvalmanagement en ondertekende ik een MoU. Dit MoU moet leiden tot intensievere samenwerking op het gebied van afvalbeheer, bijvoorbeeld door betrokkenheid van Nederlandse bedrijven en kennisinstellingen bij pilots voor huishoudelijk afvalbeheer, die in diverse Marokkaanse steden worden ontwikkeld.
- Tijdens een bezoek aan de haven van Tanger-Med heb ik mij laten voorlichten over de ontwikkelingen in de haven en mogelijke betrokkenheid van Nederlandse partijen hierbij. De haven levert een belangrijke bijdrage aan de economische ontwikkelingen in Noord-Marokko.
- Het Nederlandse Programma Uitzending Managers (PUM) ondertekende tijdens een handelsdiner in Marokko een MoU met een lokale partnerorganisatie met als doel extra PUM-missies naar Marokko te genereren.
- In Algerije sprak ik met de ministers van Buitenlandse Zaken, Landbouw en Energie. Met de minister van Buitenlandse Zaken kwam ik overeen om de in 1987 ingestelde Gemengde Commissie te reactiveren. Ook heb ik in de gesprekken Nederlandse assistentie aangeboden om de (on)mogelijkheden van toetreding van Algerije tot de WTO in kaart te brengen en heb ik aangedrongen op zo spoedig mogelijke afronding van het verdrag ter voorkoming van dubbele belasting. Dit is voor Nederlandse en Algerijnse bedrijven een belangrijk punt.
- In Tunesië sprak ik met de havenautoriteiten over de Tunesische plannen om de haveninfrastructuur te moderniseren en te upgraden.

- Voor de deelnemende bedrijven was een programma georganiseerd met matchmaking, seminars, netwerkgelegenheden, handelsdiners en bedrijfsbezoeken. Waar nuttig en mogelijk heb ik hieraan deelgenomen. Zo heb ik mij in Tunesië laten informeren over een Private Sector Investeringsprogramma (PSI) waar een Nederlands bedrijf samen met Tunesische partner met behulp van innovatieve technologie op duurzame wijze tomaten verbouwt. Op deze manier wordt veel werkgelegenheid gecreëerd in een gebied waar verder weinig tuinbouw wordt bedreven.
- Met vertegenwoordigers van het bedrijfsleven, wetenschappelijke instituten en het maatschappelijk middenveld sprak ik onder andere over vrouwenrechten en deelname van vrouwen op de arbeidsmarkt. In Tunesië bracht ik een bezoek aan een kliniek van het *Office National de la Famille et de la Population* (ONFP) en heb ik kennis genomen van de voortgang van de trilaterale samenwerking op het gebied van SRGR en vrouwenrechten tussen Nederland, Tunesië, Jemen en Mali.

<u>MVO/Mensenrechten</u>
Het thema MVO liep als een rode draad door de verschillende programmaonderdelen. In Marokko werd onder andere aandacht besteed aan goede voorbeelden op MVO-vlak die door Nederlandse bedrijven zijn geïnitieerd. In Marokko en Tunesië heb ik bedrijven bezocht in de textiel- en tuinbouwsectoren, waar MVO-aspecten integraal zijn geïmplementeerd in de bedrijfsvoering. In de diverse gesprekken met bewindslieden en in speeches heb ik het belang van MVO benadrukt en de inzet van Nederland op dit vlak over het voetlicht gebracht.

In Tunesië sprak ik met vooraanstaande vrouwen in wetenschap, politiek en zakenleven over vrouwenrechten en kansen voor vrouwen in de samenleving en economie.

<u>Betrokken partijen</u>
De economische missie bestond uit zeventien vertegenwoordigers van vijftien bedrijven uit de sectoren land- en tuinbouw, logistiek/maritiem, energie en afvalbeheer. Ook vertegenwoordigers van brancheorganisaties, financiële instellingen en kennisinstellingen namen deel. Het programma van de bedrijvendelegatie bestond uit veldbezoeken en bedrijfsbezoeken. Naast matchmaking en inhoudelijke seminars, zoals een afvalseminar en een business seminar, stonden bezoeken aan landbouwbedrijven en havenautoriteiten op het programma. Ook enkele lokaal aanwezige Nederlandse bedrijven sloten aan bij het programma.

<u>Resultaten en follow-up</u>
De missie heeft een goede bijdrage kunnen leveren aan de bilaterale betrekkingen en de positionering van het Nederlandse bedrijfsleven. De meereizende bedrijven toonden zich enthousiast over de mogelijkheden in de drie landen en hebben nuttige contacten kunnen leggen. Ook heeft men zich kunnen profileren als lange termijnpartners die bijdragen aan werkgelegenheid en MVO. In mijn gesprekken heb ik de intentie uitgesproken om de economische samenwerking op diverse terreinen nader te concretiseren, ook in trilateraal verband.

De in Marokko ondertekende MoU's op het gebied van havenmanagement en afvalmanagement bieden een basis voor intensivering van de samenwerking op deze terreinen. De ambassade in Rabat zal de komende tijd opvolging geven aan deze initiatieven. Ook is in het najaar een volgende bedrijvenmissie naar Marokko voorzien onder leiding van de burgemeester van Amsterdam. Dit is een goede gelegenheid om de samenwerking binnen de prioriteitssectoren verder te verdiepen en te concretiseren.

Eind april jl. bracht de nieuwe Tunesische staatssecretaris van Investeringen en Internationale Samenwerking een kort bezoek aan Nederland. Zij opende onder meer een bilateraal bedrijvenseminar.

Met Algerije wordt op het terrein van land- en tuinbouw een strategisch partnerschap uitgewerkt. Ook wordt in het kader van de Gemengde Commissie in het najaar een inkomende missie georganiseerd vanuit Algerije.

Zie ook het factsheet over Marokko, Tunesië en Algerije.

Verenigde Staten, Californië, 15 – 17 februari

Van 15 tot en met 17 februari 2015 bracht ik een bezoek aan San Francisco, vergezeld door vertegenwoordigers van dertig bedrijven en kennisinstellingen. Ik leidde de missie samen met burgemeester Aboutaleb; hij reisde met een deel van de bedrijvendelegatie van 11 tot en met 14 februari al naar Los Angeles. Na ons vertrek werd de missie voortgezet onder leiding van de directeur-generaal Buitenlandse Economische Betrekkingen.

<u>Doelstellingen</u>

Het doel van het bezoek was het bevorderen van samenwerking tussen bedrijven en kennisinstellingen uit Nederland en Californië, met nadruk op de sectoren (duurzame) energie en water. In het bezoek hebben burgemeester Aboutaleb en ik zowel aandacht besteed aan het positioneren van Nederlandse bedrijven voor projecten in Californië, als aan relatiemanagement met Californische bedrijven met investeringen in Nederland. De missie had daarnaast een relatief grote kennis- en innovatiecomponent. Veel bedrijven en kennisinstellingen hebben een kennisintensieve samenwerking met counterparts in Californië of zien mogelijkheden hiertoe.

Voor Nederlandse bedrijven in de watersector kwam de missie op een gunstig moment. In 2015 gaan enkele grote projecten van start om de "Los Angeles River" en het "Waterfront San Francisco" te restaureren. Ook andere projecten, bijvoorbeeld in de Bay Area en de Sacramento-San Joachim Delta worden op korte termijn voorzien. De missie bood bedrijven in deze sector de mogelijkheid om in contact te komen met potentiële opdrachtgevers.

In de energiesector wordt al veel samengewerkt op thema's als *smart grids*, duurzame bouw en elektrisch vervoer. Belangrijke aandrijvers van deze samenwerking zijn twee clusters die zijn gevormd onder het instrument Partners for International Business: *Coast to Coast e-Mobility* en *OrangeGoesGreen*. Uniek aspect van beide initiatieven is dat bedrijven uit beide landen betrokken zijn, wat kennisuitwisseling, samenwerking en wederzijdse investeringen bevordert. Voor de energiesector had de missie tot doel deze bestaande samenwerkingsverbanden te versterken en een nieuwe samenwerking aan te gaan op het gebied van *smart grids*.

<u>Belangrijkste onderdelen programma</u>

- In Los Angeles tekende burgemeester Aboutaleb een MoU met burgemeester Garcetti om samenwerking op het gebied van water en waterinfrastructuur te bevorderen.
- Ook werd in Los Angeles een seminar gehouden over de duurzaamheid van havenbedrijven.
- Met burgemeester Aboutaleb en een deel van de bedrijvendelegatie bracht ik een bezoek aan het bedrijf Cisco. Daar bespraken we mogelijkheden voor samenwerking op het gebied van ICT en het *internet of everything*, zowel in Nederland, als in ontwikkelingslanden.
- Samen met Matthew Rodriquez, de Californische minister voor Milieubescherming opende ik een bilateraal duurzaamheidsseminar, waar ook de bedrijvendelegatie aan deelnam.
- Met Michael Rossi, de economisch adviseur van gouverneur Brown, besprak ik de mogelijkheid om een publiek-privaat bilateraal investeringsfonds op te zetten voor projecten op het gebied van elektrisch vervoer.

<u>MVO/mensenrechten</u>

Duurzaamheid was hét kernthema van de missie. Dit kwam tot uiting in de positionering van de missie onder de noemer *Sustainable Urban Delta,* in de sectorkeuze en in een aantal programmaonderdelen, waaronder het genoemde duurzaamheidsseminar in San Francisco en een seminar over 'schone havens' in Los Angeles.

Vanuit Californië reisde ik door naar Arkansas, waar ik op 18 februari een bezoek bracht aan Walmart. Met dat bedrijf sprak ik over de verbetering van de textielsector in Bangladesh en de verduurzaming van onder meer de katoen- en palmoliehandelsketen. Met Cisco sprak ik onder meer over mogelijkheden voor Cisco om een bijdrage te leveren aan het stimuleren van het MKB in ontwikkelingslanden en over samenwerking in het Al Zaatari vluchtelingenkamp in Jordanië. Op 2 april jl. vond in Nederland hierover het eerste vervolggesprek plaats tussen vertegenwoordigers van Cisco en mijn ministerie.

<u>Betrokken partijen</u>

De economische missie bestond uit dertig bedrijven en kennisinstellingen, voor het overgrote deel actief in de sectoren energie en water. Alle deelnemers waren aanwezig in San Francisco, veertien bedrijven en kennisinstellingen namen daarnaast ook deel aan het programma in Los Angeles.

Resultaten en follow-up
Zowel de deelnemende Nederlandse bedrijven in de watersector, als bij het programma betrokken Californische partijen gaven aan veel mogelijkheden te zien voor samenwerking. Voor veel van deze bedrijven is de missie echter één van de eerste stappen in een langer proces. Het omzetten van het enthousiasme in opdrachten en contracten vergt een lange adem en een gecoördineerde publiek-private benadering. Het consulaat-generaal in San Francisco werkt samen met de eerder genoemde bedrijvenclusters een langetermijnstrategie uit.

De missie heeft een grote bijdrage kunnen leveren aan het versterken van de samenwerking met Californië op het gebied van elektrisch vervoer. De details voor het bilaterale investeringsfonds worden momenteel verder uitgewerkt. Omdat dit voor beide partijen een nieuwe manier van (samen)werken is, zal dit proces de nodige tijd in beslag nemen. Een expert van het ministerie van Economische Zaken heeft inmiddels een bezoek gebracht aan Californië; naar verwachting zal de volgende bespreking in het najaar plaatsvinden.
Kort na mijn bezoek aan Californië bracht milieuminister Rodriquez een tegenbezoek aan Nederland, dat grotendeels in het teken stond van elektrisch vervoer. Met staatssecretaris Mansveld tekende hij een Letter of Intent onder meer over samenwerking op dit gebied. Ook werd in maart 2015 door de provincie Noord-Holland een samenwerkingsovereenkomst ondertekend met de Energy Commission van Californië over duurzame mobiliteit en energie, waar ook elektrisch vervoer een belangrijk onderdeel van uitmaakt.
Ook op het gebied van *smart grids,* R&D en demonstratie is een belangrijke stap gezet door de ondertekening van een Letter of Intent tussen het Berkeley Energy and Climate Institute van de University of California in Berkeley en de drie Nederlandse technische universiteiten. Het consulaat-generaal in San Francisco zal samen met genoemde partijen, de topsector Energie en het ministerie van Economische Zaken deze samenwerkingsrelatie verder vormgeven.

Zie ook factsheet Verenigde Staten.

Verenigde Arabische Emiraten en Oman, 30 maart – 1 april
Van 30 tot en met 31 maart 2015 reisde een economische missie bestaande uit vertegenwoordigers van 34 bedrijven en kennisinstellingen naar de Verenigde Arabische Emiraten (VAE). Op 30 maart leidde ik de missie samen met burgemeester Aboutaleb; na mijn vertrek namen de Secretaris-Generaal van het ministerie van Buitenlandse Zaken (SGBZ) en burgemeester Aboutaleb de missieleiding voor hun rekening. De economische missie richtte zich op de gassector (toeleveringsindustrie), duurzame energie (waaronder afvalmanagement) en luchthavenontwikkeling (waaronder infrastructuur). Aansluitend bracht ik op 1 april samen met burgemeester Aboutaleb en SGBZ een werkbezoek aan Oman.

Doelstellingen
Het bezoek paste in een recente trend van intensivering en verbreding van politieke, economische en hoog-ambtelijke contacten met de VAE. Onder anderen de ministers van Economische Zaken (2013), Buitenlandse Zaken (2013) en Defensie (2015) brachten de afgelopen jaren bezoeken aan de VAE.

Het bezoek was gericht op het verder verbreden en verdiepen van de relaties, mede ten gunste van groeiende bilaterale handel. De economische ontwikkelingen in de VAE bieden kansen aan Nederlandse bedrijven in uiteenlopende sectoren. Inmiddels zijn ongeveer 200 Nederlandse bedrijven, zowel multinationals als MKB, gevestigd in de VAE. Energie, zowel fossiel als duurzaam, blijft de grootste en belangrijkste sector. Voor deze sector had de missie tot doel Nederlandse bedrijven te introduceren bij mogelijke opdrachtgevers en de mogelijkheden voor samenwerking op overheidsniveau rondom duurzame energie te onderzoeken.

Nederlandse bedrijven zien ook kansen rondom de uitbreiding van Abu Dhabi International Airport. Deze bedrijven gebruikten de missie om beter inzicht te krijgen in de plannen en ontwikkelingen en te worden geïntroduceerd bij de relevante organisaties.

Ook het werkbezoek aan Oman sloot aan bij een reeks recente politieke en hoog-ambtelijke bezoeken, waaronder het staatsbezoek in 2012. Het bezoek stond in het teken van zowel de politieke, als de economische bilaterale betrekkingen. Op economisch vlak was het voornaamste doel het uitbreiden van de strategische samenwerking op het gebied van havens en transport.

Belangrijkste onderdelen programma

- Tijdens mijn bezoek aan Abu Dhabi sprak ik met minister voor Internationale Samenwerking en Ontwikkeling Sheikha Lubna. Dit gesprek heeft een stevige basis gelegd voor samenwerking, onder andere op de 'hulp/handel'-agenda. Sheikha Lubna accepteerde mijn uitnodiging om deel te nemen aan Tidewater-conferentie, die van 28 tot 30 juni 2015 plaatsvond in Nederland.
- Met minister van Energie Suhail Al Mazroui sprak ik over de energiehervormingen in de VAE. Al Mazroui gaf aan graag van Nederlandse ervaringen te leren op het gebied van duurzame energie en nodigde Nederland uit om samenwerking zowel op technisch als politiek niveau voort te zetten.
- Tijdens een bezoek aan staatsoliebedrijf ADNOC toonde ook dit bedrijf zich geïnteresseerd in Nederlandse technologieën op het gebied van (duurzame) energie.
- Ik bracht een bezoek aan Masdar City, een groot project op het gebied van duurzame stedelijke ontwikkeling. Daar sprak ik onder meer met de *Chief Operating Officer* van het bedrijf Masdar over het toegenomen draagvlak voor duurzaamheidsvraagstukken onder de Nederlandse en Europese bevolking. Masdar werkt al samen met partijen in Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Denemarken, maar kijkt ook naar Nederland voor mogelijke samenwerking.
- Een gesprek van SGBZ met de Minister van Staat voor Buitenlandse Zaken, Dr. Gargash, was een goede gelegenheid om de banden op buitenlandpolitieke thema's aan te halen. Onder verwijzing naar de versterkte politieke bilaterale relatie, de inzet van Nederland op internationale dossiers en het beoogde lidmaatschap van de VN Veiligheidsraad (2017-2018), nodigde SGBZ dr. Gargash uit voor tegenbezoek.
- De meereizende gastechnologiebedrijven werden op managementniveau ontvangen door de belangrijkste (potentiële) opdrachtgevers in de VAE. SGBZ verzorgde de openingsspeech bij een bijeenkomst bij GASCO.
- Burgemeester Aboutaleb en vicevoorzitter van de Dubai Chamber Majed Hamad R. Al Shamsi ondertekenden een overeenkomst over nadere samenwerking tussen de Rotterdamse Kamer van Koophandel en de Dubai Chamber.
- In Oman spraken burgemeester Aboutaleb en ik met minister Al-Sunaidi van Industrie en Handel, onder andere over de samenwerking op het gebied van transport en logistiek, waarvan het partnerschap tussen de havens van Sohar en Rotterdam een goed voorbeeld is. Ook mogelijkheden op het vlak van agri & food, grondstoffen en duurzame energie stonden in dit gesprek op de agenda.
- In een ronde tafelgesprek, waar van Omanitische zijde onder anderen minister Al Futaisi van Transport aan deelnam, spraken wij over handelsfacilitatie, met name op het gebied van logistiek. Aansluitend aan de bijeenkomst bood ik minister Al Futaisi twee trainingsprogramma's aan op het gebied van statistiek en logistiek.
- Tot slot bracht ik een bezoek aan de haven van Sohar, waar ik onder anderen de leiding van het havenbedrijf en de lokale gouverneur ontmoette.

MVO/mensenrechten

Voorafgaand aan de missie vond een deelnemersbijeenkomst plaats waar de deelnemende partijen door het ministerie van Buitenlandse Zaken en FNV Internationaal werden voorgelicht over MVO in de VAE. In haar gesprek met de Minister van Staat sprak SGBZ onder andere over het thema vrouwenemancipatie. Ook sprak zij met dr. Raja Al Gurg, voorzitter van de Dubai Business Women Council en lid van het bestuur van de Dubai Chamber, over ditzelfde thema en nodigde zij dr. Al Gurg uit voor een tegenbezoek.

In Oman had ik een ontmoeting met een door het havenbedrijf van Sohar gesteunde organisatie, die door te investeren in opleiding en begeleiding de positie van vrouwelijke medewerkers probeert te versterken.

Betrokken partijen
In totaal namen 34 bedrijven en kennisinstellingen deel aan de economische missie. Voor deelnemende bedrijven was een programma georganiseerd met bedrijfsbezoeken en netwerkgelegenheden. Vooral de toeleveringsindustrie was goed vertegenwoordigd met in totaal twintig deelnemende organisaties. Het cluster duurzame energie bestond uit vijf bedrijven met een brede expertise op het gebied van *cleantech*. De vraag naar Nederlandse kennis en oplossingen kwam sterk naar voren bij de *high level* gesprekspartners, met name wat betreft het omzetten van afval in energie en innoverende IT-oplossingen.

Het cluster Luchthavenontwikkeling bestond uit negen bedrijven en de branchevereniging Netherlands Aerospace Group. In Abu Dhabi bezocht deze groep de nieuwe uitbreiding van Abu Dhabi International Airporten sprak men met de Abu Dhabi Airports Company. In Dubai bezochten de bedrijven de luchthaven Al Maktoum International en werd gesproken met Dubai Airports.

Vertegenwoordigers van een aantal reeds in Oman actieve Nederlandse bedrijven in de sectoren transport, logistiek en visserij sloten aan bij een aantal netwerkbijeenkomsten dat werd georganiseerd in het kader van het werkbezoek aan Oman.

Resultaten en follow-up
Tijdens de missie zijn significante stappen gezet in de verbetering positie van Nederlandse toeleveranciers voor de gasindustrie in de VAE. Er zijn veel nuttige contacten gelegd op hoog niveau. In het programma 'Dutch Energy Solutions', dat is gestart in het kader van het programma Partners for International Business wordt door bedrijfsleven en overheid de komende jaren samen gewerkt aan de follow-up voor deze sector. Ook de missiedeelnemers die deelnamen aan het programma op het gebied van luchthavenontwikkeling gaven aan volop kansen te zien in de VAE.
Ook op overheidsniveau blijft veel aandacht voor het verder uitbreiden van de betrekkingen op het vlak van energie. Zo werd tijdens een bezoek van de secretaris-generaal van het ministerie van Economische Zaken op 20 april 2015 een bilaterale energieworkshop gehouden, waar ook bedrijven aan deelnamen. De workshop vond plaats in het kader van een lopend bilateraal energie-MoU.

Na een drietal grote economische missies naar de VAE in relatief korte tijd zal de komende periode door verschillende ministeries worden gewerkt aan de follow-up van deze missies. Zo zal de samenwerking op het gebied van duurzame energie verder worden vormgegeven en zal worden gewerkt aan enkele inkomende bezoeken. Het MoU tussen de Rotterdamse Kamer van Koophandel en de Dubai Chamber zal naar verwachting dit najaar verder worden uitgewerkt. Hierbij zal in ieder geval aandacht zijn voor sectorale samenwerking en kennisuitwisseling.

De VAE kijken nadrukkelijk naar Nederland als voorbeeld voor de inrichting van hun ontwikkelingssamenwerkingsbeleid en is vooral geïnteresseerd in de integratie van hulp en handel in het Nederlandse buitenlandbeleid. De VAE willen onder andere gaan inzetten op duurzame energie in ontwikkelingslanden. Eind juni en begin juli 2015 bracht een delegatie uit de VAE een bezoek aan Nederland om verder te spreken over ontwikkelingssamenwerking. Sheikha Lubna, minister voor Internationale Samenwerking en Ontwikkeling, nam van 28 tot 30 juni deel aan de Tidewater-conferentie.

Het werkbezoek aan Oman heeft bijgedragen aan de versterking van de bilaterale relatie tussen Nederland en Oman op politiek niveau. Daarnaast heb ik het bezoek kunnen gebruiken om met mijn Omanitische counterparts van gedachten te wisselen over de mogelijkheden om de handelsstromen tussen onze landen te vergroten. De genoemde trainingsprogramma's moeten hier een bijdrage aan leveren. Ook Rotterdam blijft de banden met Oman aanhalen en heeft de douane van Oman uitgenodigd voor een tegenbezoek rondom het World Customs Forum, dat eind oktober in Rotterdam plaatsvindt.

Zie ook factsheet Verenigde Arabische Emiraten.

Bangladesh, 14 – 18 juni
Het verslag van het bezoek dat ik van 14 tot en met 18 juni samen met minister Schultz van Haegen bracht aan Bangladesh, ging uw Kamer eerder toe (Minbuza-2015.353688). Na mijn vertrek reisde minister Schultz van Haegen op 18 juni door naar Chittagong, vergezeld door de CEO's van vijf Nederlandse bedrijven uit de watersector. Daar hadden zij onder meer een gesprek met de Chittagong Port Authority, die een belangrijke rol speelt bij de aanleg van havens in Bangladesh. Ook bezochten zij de beoogde locatie voor een nieuw te ontwikkelen haventerminal.

Het bezoek aan Chittagong maakte onderdeel uit van een langere dialoog met Bangladesh over samenwerking op het gebied van havenontwikkeling. Nederland werd begin 2013 door Bangladesh benaderd in verband met plannen voor de aanleg van een diepzeehaven in Bangladesh. Sindsdien hebben zowel de Nederlandse overheid, als Nederlandse bedrijven in diverse gesprekken met de Bangladeshi regering hun belangstelling hiervoor uitgesproken. In de gesprekken met de Chittagong Port Authority hebben minister Schultz van Haegen en de meereizende CEO's deze intentie nogmaals bekrachtigd.

Verslagen economische missies en marge bezoeken Koninklijk Huis

Denemarken, 17 – 18 maart
Op 17 en 18 maart 2015 bracht het Koninklijk Paar een staatsbezoek aan Denemarken. Zij werden vergezeld door een economische missie bestaande uit vertegenwoordigers van 37 bedrijven, geleid door minister Koenders. De missie was gericht op de topsectoren Energie en Life Sciences & Health. Een groot aantal bedrijven is na het bezoek aan Denemarken met het Koninklijk Paar doorgereisd naar Noord-Duitsland om daar deel te nemen aan een volgende economische missie gericht op dezelfde topsectoren.

Doelstellingen
Het doel van het staatsbezoek was het bestendigen van de uitstekende banden tussen Nederland en Denemarken en het onderzoeken of beide landen op een aantal terreinen nog nauwer kunnen samenwerken.
In het kielzog van het staatsbezoek reisde een economische missie mee. Deze missie had tot doel de samenwerking tussen Nederlandse en Deense bedrijven in de sectoren duurzame energie en Life Sciences & Health te versterken. Daarnaast beoogde de missie een bijdrage te leveren aan de intensivering van de wetenschappelijke samenwerking, vooral gericht op de ontwikkeling van de kwantumcomputer.
Voor beide focussectoren van de missie zijn volop mogelijkheden in Denemarken. Het land heeft als ambitie om in 2050 volledig onafhankelijk te zijn van fossiele brandstoffen en heeft hiertoe al enkele belangrijke stappen gezet. Ook de Deense markt voor medische technologie is interessant voor het Nederlandse bedrijfsleven. De komende jaren wordt onder andere geïnvesteerd in de bouw van vijf nieuwe 'superziekenhuizen' en de uitbreiding en modernisering van tien bestaande ziekenhuizen.

Belangrijkste onderdelen programma
- Het Koninklijk Paar bracht een bezoek aan het eiland Samsø, dat zich tot doel heeft gesteld om in 2030 geen fossiele brandstoffen meer te gebruiken. Hier werd getoond hoe het eiland deze doelstelling wil bereiken door gebruik van windenergie en opwekking van warmte door lokaal geproduceerde biomassa. De bevolking is hierbij in grote mate betrokken.
- Ook bezocht het Koninklijk Paar het Bispebjerg ziekenhuis, dat wordt uitgebreid en tot de vijf 'superziekenhuizen' van Denemarken moet gaan behoren. Nederlandse bedrijven konden hier laten zien welke medische technologie zij het ziekenhuis te bieden hebben.
- In aanwezigheid van het Koninklijk Paar, de Deense premier en de Deense en Nederlandse ministers van Buitenlandse Zaken werd een samenwerkingsovereenkomst getekend tussen het Deense Bohr instituut en het Nederlandse nationale icoon Qutech. Doel van de overeenkomst is de versterking van de samenwerking ten behoeve van de ontwikkeling van de kwantumcomputer.
- Verder werd een aantal seminars gehouden, onder andere over de verschillen en overeenkomsten tussen de gezondheidszorgsystemen in beide landen en de vraagstukken waar deze systemen mee kampen.

- Tijdens een CEO ronde tafel met hooggeplaatste vertegenwoordigers van acht bedrijven, waar ook minister Koenders en minister van Economische Zaken Østergaard aan deelnamen, werd onder andere gesproken over de concurrentiekracht van Nederland en Denemarken en duurzaamheid, met nadruk op de energiesector.

Betrokken partijen
Vertegenwoordigers van 37 bedrijven, voor het overgrote deel MKB, namen deel aan de economische missie. Voorzitter Hans de Boer van VNO-NCW reisde mee als zakelijk missieleider. De missie was georganiseerd in nauwe samenwerking met de topsectoren Energie en Life Sciences & Health. Ook FME-CWM was betrokken bij de organisatie. Matchmaking met Deense bedrijven speelde een grote rol in het bedrijvenprogramma, dat verder bestond uit seminars, netwerkbijeenkomsten en bezoeken aan het offshore windpark Middelgrunden en verschillende ziekenhuizen.

MVO/mensenrechten
MVO en mensenrechten stonden niet expliciet op de agenda tijdens de economische missie. Dit laat onverlet dat Denemarken en Nederland nauw samenwerken op deze terreinen. Zo heb ik op 24 maart jl. voorafgaand aan de informele RBZ-handel samen met mijn toenmalige Deense collega Mogens Jensen een informele bijeenkomst georganiseerd voor gelijkgestemde EU ministers over de implementatie van afspraken over duurzaamheid in handelsakkoorden en de mogelijke effecten van handelsakkoorden voor ontwikkelingslanden. Ook werken we samen op het gebied van verduurzaming van de textielsector, waarin zowel in Nederland als in Denemarken vooral MKB-bedrijven actief zijn.

Resultaten en follow-up.
Tijdens het bezoek is veel aandacht besteed aan samenwerking op het gebied van hernieuwbare energie, met nadruk op windenergie op zee. Denemarken loopt wereldwijd voorop in de productie van windmolens en Nederland in de offshore installatie daarvan. Ook zijn zowel Denemarken als Nederland koplopers in het kosteneffectief ontwikkelen van grootschalige windparken op zee. Mede op basis van de goede gesprekken tijdens de missie hebben Denemarken en Nederland het voortouw genomen kennis uit te wisselen met andere landen rond de Noordzee over manieren van het stimuleren van deze vorm van energiewinning en het omgaan met ecologische aspecten.
Tijdens het bezoek is van gedachten gewisseld tussen Nederlandse en Deense medisch technologische bedrijven over toekomstige uitdagingen in de gezondheidszorg, zoals vergrijzing. Dit heeft geleid tot kennisoverdracht en meer contacten tussen Nederlandse en Deense bedrijven, kennisinstellingen en overheid. Daarnaast hebben Nederlandse bedrijven de kans gekregen om hun producten en technologieën te presenteren aan Deense partijen zoals lokale overheden, ziekenhuizen en een bejaardentehuis. Hieruit is een aantal vervolgafspraken voortgekomen.
Naast de ondertekening van de genoemde overeenkomst over de ontwikkeling van de kwantumcomputer werden nog drie andere samenwerkingsovereenkomsten getekend tussen Nederlandse en Deense bedrijven.
Vanaf de zomer van 2015 is de ambassade in Kopenhagen versterkt met een *regional business developer*, die zich gaat richten op het Noords-Baltische netwerk. Reden voor deze uitbreiding is dat Denemarken en de andere Scandinavische landen, als ontwikkelde en innovatieve economieën met een hoge welvaart, veel mogelijkheden bieden voor Nederlandse bedrijven en kennisinstellingen. De *regional business developer* zal zich onder andere gaan bezighouden met het begeleiden van de missiedeelnemers bij de follow-up van deze missie.

Zie ook factsheet Denemarken.

Duitsland, 19 – 20 maart
Op 19 en 20 maart 2015 legde het Koninklijk Paar een werkbezoek aan de Noord-Duitse deelstaten Sleeswijk-Holstein en Hamburg af. Parallel aan het werkbezoek leidde ik een economische missie bestaande uit vertegenwoordigers van 43 bedrijven. Evenals in Denemarken lag de nadruk op de sectoren Life Sciences & Health en duurzame energie.

Doelstellingen
Duitsland en Nederland hebben op politiek, cultureel en economisch gebied zeer intensieve betrekkingen. Duitsland is met afstand onze belangrijkste handelspartner en bijna alle topsectoren hebben Duitsland als prioriteitsland voor 2015 benoemd. De goede relatie is echter geen natuurlijk gegeven en vraagt continu onderhoud. Het doel van het werkbezoek was daarom het verdiepen van de handels- en investeringsrelatie met Noord-Duitsland. Naast Life Sciences & Health en duurzame energie was in de missie ook aandacht voor s*mart cities*, theater- en podiumtechniek, de maritieme sector en biologische landbouw. Dit werkbezoek volgde op eerdere bezoeken van het Koninklijk Paar aan Duitsland, in 2013 aan de deelstaten Baden-Württemberg en Hessen en in 2014 aan de deelstaten Nedersaksen en Noordrijn-Westfalen. Ook toen werden er parallelle economische missies voor het Nederlandse bedrijfsleven georganiseerd.

Belangrijkste onderdelen programma
- Tijdens een bezoek van het Koninklijk Paar aan Dräger Medical in Lübeck zijn Nederlandse bedrijven uit de LSH-sector geïntroduceerd bij deze belangrijke *Original Equipment Manufacturer* voor Nederlandse *high tech* toeleveranciers. Ook werd hier een dialoog tussen Nederlandse en Duitse bedrijven gehouden over gedeelde uitdagingen in de gezondheidszorg. Ik heb de aanwezige bedrijven tijdens dat evenement opgeroepen om bij te dragen aan betere gezondheidszorg in ontwikkelingslanden, bijvoorbeeld door deelname in Product Development Partnerships.
- Wageningen Universiteit & Research en het Louis Bolk Instituut ondertekenden een Letter of Intent met het Thünen Instituut over biologische landbouw tijdens een bezoek van het Koninklijk Paar aan het laatstgenoemde instituut in Trenthorst. De drie partijen zijn van plan de wetenschappelijke samenwerking op het gebied van biologische landbouw, voeding en gezondheid te intensiveren.
- In Hamburg vond in aanwezigheid van het Koninklijk Paar een trilateraal energie-evenement plaats, waarbij belangrijke Nederlandse, Duitse en Deense spelers uit de offshore windenergie bijeenkwamen om te spreken over de Europese energietransitie. Ook werd een seminar gehouden over gedeelde uitdagingen met betrekking tot offshore windenergie.
- Het Koninklijk Paar was eveneens aanwezig bij een maritiem evenement in Hamburg, waar Nederlandse en Duitse beleidsmakers en ondernemers uit de maritieme sector spraken over de nieuw- en ombouw van schepen naar LNG. Nederlandse en Duitse bedrijven presenteerden hier gezamenlijk hun gerealiseerde en toekomstige ontwikkelingen voor en met LNG.
- Tijdens een bezoek aan Stage Entertainment werd gesproken over innovatie en internationalisering in de podiumtechniek. Bovendien vond er een interactieve workshop plaats over intelligente mobiliteit in de stad.
- Voorzitter Hans de Boer van VNO-NCW zat een ronde tafeldiscussie voor tussen Nederlandse en Duitse CEO's, waar ook de minister van Economische Zaken van Hamburg en ik zelf aanwezig waren. Hier werd onder andere gesproken over modernisering van de (digitale) infrastructuur, de verdere introductie van LNG en het belang van beter georganiseerd en gefinancierd wetenschappelijk onderwijs voor de concurrentiekracht.

MVO/mensenrechten
Aangezien de uitdagingen in Duitsland op het gebied van MVO en mensenrechten voor de meereizende sectoren beperkt zijn, is hieraan tijdens de missie geen specifieke aandacht besteed.

Betrokken partijen
De economische missie bestond uit 43 bedrijven en kennisinstellingen uit de LSH- en energiesector. Onder andere VNO-NCW, FME-CWM, DNHK, de topsector Creatieve Industrie, het nationale LNG-platform waren betrokken bij de organisatie van de missie. Andere bedrijven uit de topsectoren Creatieve Industrie, Agri & Food en Water namen gericht deel aan een aantal programmaonderdelen.

Resultaten en follow-up
De economische missie was nuttig voor de positionering van het Nederlandse bedrijfsleven in de focussectoren. De extra aandacht die werd gegenereerd door de aanwezigheid van het Koninklijk Paar heeft hier een belangrijke bijdrage aan geleverd. Ook hebben de deelnemers veel nieuwe contacten kunnen leggen en is tijdens de inhoudelijke evenementen een basis gelegd voor het gezamenlijk ontwikkelen van innovatieve oplossingen voor enkele gedeelde maatschappelijke uitdagingen. De Letter of Intent tussen de universiteit van Wageningen, het Louis Bolk Instituut en het Thünen Instituut is hier een goed voorbeeld van.

Vanuit de regio Twente wordt gewerkt aan een follow-up missie op korte termijn naar Noord-Duitsland voor de Life Sciences & Health sector. Ook is het voornemen van de ambassade in Berlijn om in 2016 in Hamburg met een missie een vervolg te geven op het trilaterale energie-evenement. Naast Denemarken, Nederland en Duitsland moet ook het Verenigd Koninkrijk daar een plek krijgen. Het trilaterale format van het energie-evenement wordt op die manier uitgebouwd naar een multilateraal format.

Tijdens het trilaterale energie-evenement is het startschot gegeven voor het project Nord.Link. Dit project gaat een belangrijke rol spelen bij het opvangen van over- en onderproductie van elektriciteit en is daarmee van belang voor het slagen van de energietransitie.

Ook op het gebied van LNG wordt door Nederlandse en Duitse partijen opvolging gegeven aan de missie. Zo heeft het Nederlandse LNG-platform samen met het Duitse LNG-platform tijdens de Hafengeburtstag (8-10 mei jl.) in Hamburg een follow-up seminar georganiseerd rondom dit thema.

Zie ook factsheet Duitsland.

Kansen voor het Nederlandse bedrijfsleven in Zuid-Duitsland
Tijdens het AO Missies en Exportbevordering van 25 februari jl. verzocht uw Kamer mij om bij de rapportage over de economische missie naar Noord-Duitsland ook in te gaan op de mogelijkheden voor het zakendoen in Zuid-Duitsland.

Zuid-Duitsland vormt al enige jaren de economische motor van Europa. Duitsland verdient hier 40% van zijn Bruto Nationaal Product, de werkloosheid is gering (rond 4%), de ligging is centraal in Europa en men bouwt voort op de kracht van de vele familiebedrijven, die op hun terrein wereldspelers zijn. De Zuid-Duitse deelstaten Baden-Württemberg, Beieren en Hessen staan te boek als sterke regio's op het gebied van medische technologie, auto-industrie, machinebouw en ICT.

In 2010 constateerden de economische afdeling van de ambassade in Berlijn en het consulaat-generaal in München dat het Nederlandse bedrijfsleven onvoldoende inspeelde op de economische kansen in het innovatieve en economisch steeds belangrijker wordende Zuid-Duitsland. Er is toen een start gemaakt met wat de "Zuid-Duitslandstrategie" is gaan heten. Belangrijk onderdeel daarvan was het organiseren van bezoeken over en weer op hoog niveau.

Sindsdien hebben twee grote economische missies plaatsgevonden. De eerste missie reisde in 2012 naar Beieren onder leiding van toenmalig minister Verhagen van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie. In 2013 bracht het Koninklijk Paar een bezoek aan Zuid-Hessen en Baden-Württemberg met een grote missie.

Staatssecretaris Dijksma bracht het afgelopen jaar een aantal bezoeken aan Beieren om de Nederlandse topsectoren Agri & Food en Tuinbouw & Uitgangsmaterialen daar onder de aandacht te brengen. Daarnaast was Nederland begin 2015 partnerland van zowel de BioFach als van het symposium "Feines Essen und Trinken" en zijn vanuit alle drie de Zuid-Duitse deelstaten missies naar Nederland georganiseerd. Ook de komende tijd vinden diverse bezoeken over en weer plaats.

<u>Smart & green mobility</u>
Nederland wordt in Duitsland gezien als een toonaangevende markt op het gebied van elektromobiliteit. Experts zien het grootste innovatiepotentieel niet zozeer in voertuigtechnologie op zich, maar meer in de diensten en applicaties (*smart mobility*) daaromheen. De verwachting is dat hier en bij de ontwikkeling van de laadinfrastructuur interessante aanknopingspunten voor Nederlandse bedrijven liggen. Deze aanknopingspunten liggen vooral in de Zuid-Duitse deelstaten Baden-Württemberg en Beieren, waar de auto-industrie van oudsher sterk vertegenwoordigd is. Autoproducenten als Audi, BMW, Daimler en Porsche zijn hier gevestigd. In samenwerking met RVO en Team Elektrisch Rijden onderzoeken de ambassade in Berlijn en het consulaat-generaal in München de kansen en promoten zij actief de campagne *Holland: ready to market e-mobility*. Doelstelling is het stimuleren van samenwerking tussen Nederlandse en Duitse counterparts uit bedrijfsleven, wetenschap en overheid.

Medische technologie
Voor Zuid-Duitsland is de medische technologie één van de belangrijkste motoren van innovatie en economische groei. Het consulaat-generaal in München zet zich samen met het NBSO in Stuttgart in om Nederlandse bedrijven uit deze sector te ondersteunen bij het vinden van Duitse partners. Ook loopt een driejarig traject binnen het programma Partners for International Business gericht op de marktontwikkeling in Zuid-Duitsland richting medische technologie.

Machinebouw
Duitsland is de grootste exporteur van machines ter wereld. De Duitse machine- en apparatenbouw is de grootste werkgever in Duitsland en zorgt met meer dan 6.000 bedrijven voor circa 950.000 arbeidsplaatsen. De digitalisering van de productie in de machinebouw, die naar verwachting een 'vierde industriële revolutie' teweeg gaat brengen, biedt in Zuid-Duitsland veel kansen voor Nederlandse bedrijven die zich richten op design, systeemontwerp en logistiek. Het consulaat-generaal in München zet in op de koppeling van het Nederlandse initiatief *Smart Industry* en het Duitse *Industrie 4.0*, onder andere door de Nederlandse industrie als mondiale *Smart Industry* proeftuin te positioneren.

Digitale veiligheid
Cybercrime en andere nadelige gevolgen van digitalisering, zoals privacyschending bij datagebruik, zijn ook in Duitsland belangrijke thema's. Een aantal instellingen in Zuid-Duitsland is actief op dit gebied en is geïnteresseerd in de Nederlandse kennis en kunde op dit gebied. De veiligheidsrisico's van drones zijn een voorbeeld van een interessant nieuw thema, waarop Nederlandse *start-ups* al belangrijk werk hebben verricht.

Agri & food
Op agrogebied is en blijft Duitsland de belangrijkste handelspartner van Nederland: meer dan een kwart (ruim 20 miljard euro in 2014) van de totale Nederlandse agro-export gaat hiernaartoe. Zuid-Duitsland vormt een grote deelmarkt van 27 miljoen mensen (33% van alle Duitse consumenten). In de Zuid-Duitse levensmiddelhandel worden duurzaamheid en maatschappelijke verantwoordelijkheid steeds belangrijker. Andere trends zijn de stijgende vraag naar biologische, regionale, *convenience* en *out-of-home*producten. Deze ontwikkelingen bieden kansen voor de Nederlandse agrosector – niet alleen vanwege de vraag naar kwalitatief hoogwaardige en duurzaam geproduceerde levensmiddelen, maar ook vanwege de Nederlandse innovatieve oplossingen voor onder andere de logistiek, techniek en verpakkingen die bijdragen aan duurzame productie.

Creatieve industrie
Zuid-Duitsland is een belangrijke markt voor de Nederlandse creatieve industrie. De sterke innovatieve en experimentele input uit Nederland biedt een goede aanvulling op de kracht van de productielocaties in Duitsland. Nederland loopt voorop in interdisciplinair werken, wat zich uit in *cross-overs* met bijvoorbeeld de HTSM-sector. Duitsland is in 2015 focusland van de topsector Creatieve Industrie.

Het postennet in Duitsland zet zich actief in om de positie van Nederlandse bedrijven in Zuid-Duitsland te versterken, in het bijzonder in de bovengenoemde sectoren. Dit doet het onder andere door ondersteuning van initiatieven (zoals beursdeelnames en missies), de juiste (gespreks)partners te identificeren, Nederlandse kennis en kunde zichtbaar te maken en bovendien de *follow-up* te bewaken. Daarnaast wordt ook actief gekeken naar de grensoverschrijdende kansen voor ondernemingen die zich op Zuid-Duitsland, Zwitserland, Oostenrijk en Tsjechië richten.

Canada, 27 – 29 mei
Van 27 tot en met 29 mei 2015 bracht ik een bezoek aan Canada, vergezeld door een economische missie bestaande uit vertegenwoordigers van 63 bedrijven en kennisinstellingen, met als thema's *Feeding the City* en *Resilient Cities*. De economische missie vond plaats parallel aan een staatsbezoek dat onder andere in het teken stond van de Canadese bevrijding van Nederland 70 jaar geleden. De economische missie richtte zich op Toronto en omgeving. Elf bedrijven reisden daarnaast van 1 tot 5 juni door naar Vancouver, om daar onder andere deel te nemen aan de *Canadian Green Building Conference.* Een hoger onderwijsmissie onder leiding van minister Bussemaker reisde parallel naar Ottawa en Waterloo. Ook burgemeester van Eindhoven Van Gijzel reisde met enkele bedrijven naar de regio Waterloo, waarmee Eindhoven sinds enkele jaren een samenwerkingsverband heeft.

Doelstellingen
De economische betrekkingen met Canada zijn warm en komen ook tot uiting in de handels- en investeringscijfers. Tegelijkertijd zijn zowel Canada als Nederland meer op de Verenigde Staten gericht dan op elkaar en is er nog veel onbenut potentieel. Het staatsbezoek bood een uitstekende gelegenheid om het Nederlandse bedrijfsleven in Canada op de kaart te zetten en tegelijkertijd de kansen in Canada onder de aandacht te brengen bij het Nederlandse bedrijfsleven.

De Nederlandse topsectoren Agri & Food en Tuinbouw & Uitgangsmaterialen hebben een goede naam in Canada, mede als gevolg van het grote aantal Nederlandse boeren en telers dat zich de afgelopen decennia in Canada heeft gevestigd. Bedrijven uit deze topsectoren namen deel aan het missieonderdeel *Feeding the City* om deze positie verder uit te bouwen en in contact te komen met nieuwe potentiële opdrachtgevers en zakenpartners.

De directe aanleiding voor het *Resilient Cities* programma was de ontwikkeling van het *waterfront* in Toronto, een gebied dat kwetsbaar is voor overstromingen en de komende jaren op grote schaal zal worden ontwikkeld. Hiervoor komen naar verwachting grote opdrachten vrij.

Belangrijkste onderdelen programma
- In Ottawa vond in aanwezigheid van minister Koenders en James Moore, de Canadese minister van Industrie een ronde tafel plaats met tien CEO's en andere hooggeplaatste vertegenwoordigers van Nederlandse bedrijven en een aantal vertegenwoordigers van Canadese bedrijvenorganisaties. De ronde tafel werd voorgezeten door voorzitter Hans de Boer van VNO-NCW.
- Met de *Feeding the City* delegatie bracht ik een bezoek aan het Vineland Research and Innovation Centre. Vineland werkt al veel samen met onder andere Wageningen UR en ondertekende tijdens de missie een overeenkomst met het Nederlandse RijkZwaan en de Canadese Lettuce Foundation over kennisuitwisseling ten behoeve van de bestrijding van bladluis in sla.
- Samen met het Koninklijk Paar bracht ik met de *Feeding the City* delegatie een bezoek aan het bedrijf CosMic Plants. Bij dit bedrijf, dat eigendom is van twee Nederlanders, werden door missiedeelnemers twee samenwerkingsovereenkomsten ondertekend. Ook bij een groot handelsdiner in Toronto werden enkele documenten getekend.
- Tijdens een *Canadian-Netherlands Resilient Cities Summit* in Toronto kregen Nederlandse bedrijven de kans om mee te denken met de ontwikkelaars van het *waterfront* over oplossingen voor problemen waar men in Toronto tegenaan loopt. Ik opende het seminar samen met minister Murray van Milieu en Klimaatverandering van de provincie Ontario. Z.M. de Koning opende de middagsessie.
- Ik opende een door de Rabobank georganiseerd seminar over *Feeding the City.* Hier kwamen ongeveer 150 vertegenwoordigers van bedrijven en kennisinstellingen samen om te spreken over innovatieve oplossingen voor stedelijke voedselvoorziening.
- In Montréal bezocht ik het Joint Support Ship de Zr. Ms. Karel Doorman, dat hier vanwege de viering van 70 jaar bevrijding enkele dagen was aangemeerd. Hier vond een evenement plaats voor Canadese en Nederlandse bedrijven uit de maritieme industrie. Voor deze bedrijven was dit een gelegenheid om hun producten te etaleren met het oog op opdrachten van de Canadese marine die de komende tijd vrijkomen.
- Het programma in Vancouver was gericht op duurzaam bouwen. Naast het bezoek aan de eerder genoemde conferentie bestond het programma uit bedrijfsbezoeken, individuele matchmaking en netwerkgelegenheden.

MVO/mensenrechten
Zoals ik heb aangegeven in de beantwoording van vragen van het lid Thieme over de zeehondenjacht in Canada (Minbuza 2015.351650), is het om agendatechnische redenen niet mogelijk gebleken tijdens dit bezoek een ontmoeting te hebben met een lid van de Canadese federale regering en is het onderwerp zeehondenjacht daarom niet ter sprake gekomen. Dit laat onverlet dat ik dit onderwerp in Europees en bilateraal verband aan de orde blijf stellen bij de relevante Canadese gesprekspartners.

Betrokken partijen
In totaal namen 63 bedrijven en kennisinstellingen deel aan de missie. Hans de Boer reisde mee als zakelijk missieleider. Vooral de topsectoren Tuinbouw en Uitgangsmaterialen en Agri & Food waren goed vertegenwoordigd met in totaal 30 deelnemende organisaties. Aan het missieonderdeel *Resilient Cities* namen bedrijven deel die actief zijn op gebieden als water, gebiedsontwikkeling, duurzaam bouwen en ICT. Voor de deelnemende bedrijven werd een programma georganiseerd met individuele matchmaking, bedrijfsbezoeken, seminars en netwerkgelegenheden. In de CEO-delegatie onder leiding van Hans de Boer waren 8 bedrijven vertegenwoordigd.

Het bedrijvenevenement aan boord van de Zr. Ms. Karel Doorman werd bezocht door vertegenwoordigers van dertien Nederlandse bedrijven; in totaal waren hier meer dan honderd Nederlandse en Canadese deelnemers. Ook Hans de Boer was bij dit evenement aanwezig.

Resultaten en follow-up
De missie is een belangrijke mijlpaal geweest in de economische relatie met Canada. Door de combinatie met het staatsbezoek heeft de missie veel publiciteit gegenereerd, zowel in Canada als in Nederland. Ook hebben de deelnemers veel nieuwe contacten kunnen opdoen. De Nederlandse vertegenwoordigingen in Canada en de Canadese ambassade in Nederland zullen de komende tijd uitgebreid aandacht besteden aan de follow-up.

Tijdens de *Canadian-Netherlands Resilient Cities Summit* werd van Canadese zijde nadrukkelijk de wens uitgesproken om samen te werken met Nederlandse partijen bij de ontwikkeling van het *waterfront.* Enkele betrokkenen uit Toronto zijn uitgenodigd om in september 2015 een bezoek te brengen aan Nederland.

Tijdens het bezoek werden acht documenten ondertekend door deelnemers aan de economische missie. Vooral van enkele documenten in de tuinbouwsector wordt veel verwacht. Tijdens het bezoek aan CosMic Plants werd bijvoorbeeld een Letter of Intent ondertekend tussen het Nederlandse bedrijf AAB en het Canadese Serres Toundra voor de bouw van een kassencomplex ter waarde van ongeveer 75 miljoen euro. Ook een MoU tussen de Nederlandse en Canadese voedselverwerkende industrieën lijkt veelbelovend; men sprak hiermee af dat de komende jaren meer Nederlandse technische kennis en nieuwe processen, technologieën, machines en producten in Canada worden geïntroduceerd.

Verenigde Staten, 31 mei - 5 juni
Van 31 mei tot en met 5 juni 2015 reisde een economische missie bestaande uit vertegenwoordigers van 71 bedrijven naar de Verenigde Staten, parallel aan een officieel bezoek van het Koninklijk Paar (1-3 juni). Het Koninklijk Paar reisde naar Washington, D.C., Grand Rapids en Chicago; de missie deed Detroit, Grand Rapids, Chicago en Boston aan. In Chicago en Boston was minister Schippers aanwezig als delegatieleider. In Detroit en Grand Rapids werd de delegatie geleid door de directeur-generaal Buitenlandse Economische Betrekkingen. De missie had als focusthema's *Healthy Ageing* en *Feeding the City*. Eerder informeerde minister Schippers uw Kamer al over de inhoud van haar bezoek aan de VS (kenmerk 781877-138074-IZ).

Doelstellingen
De Verenigde Staten zijn voor Nederland de belangrijkste handelspartner buiten de EU. Het bezoek van het Koninklijk Paar bood een uitstekende gelegenheid om Nederlandse bedrijven en kennisinstellingen op de kaart te zetten in de VS. Tegelijkertijd was het bezoek een moment om aandacht te besteden aan de relatie met een aantal Amerikaanse bedrijven met grote investeringen in Nederland.

De VS zijn wereldleider in onderzoek en investeringen in *hightech* en *life sciences* en een belangrijke innovator in geavanceerde diagnostiek en behandelingen. Daarbij investeren de VS stevig in de geavanceerde productietechnologieën en materialen die aan de basis staan van de ontwikkeling en introductie van innovaties in de zorg. Doelen voor de deelmissie *Healthy Ageing* waren het in contact komen met mogelijke onderzoeks-, zaken- en investeringspartners in Grand Rapids, Chicago en Boston en het presenteren van Nederland als innovatieve partner op het terrein van *healthy ageing*. Ook gebruikten enkele bedrijven en kennisinstellingen de missie om samenwerking met Amerikaanse partners te formaliseren in een contract of MoU.

De keuze voor het thema *Feeding the City* was geïnspireerd door twee trends in de VS: de toenemende vraag naar regionaal/lokaal geproduceerde voedingsmiddelen en de toenemende aandacht voor gezondere voeding. De deelmissie had drie doelen: het verkennen van de ontwikkelingen en mogelijkheden in Michigan en Chicago, het in seminars positioneren van Nederland als innovatieve partner op het gebied van (stedelijke) voedselvoorziening en het in contact komen met mogelijke zakenpartners.

Belangrijkste onderdelen programma

- Het programma voor de *Feeding the City* delegatie in Michigan (onder andere Detroit, Grand Rapids, Holland) had een verkennend karakter en bestond uit bedrijfsbezoeken, informatiebijeenkomsten en matchmakingsessies.
- Met het Van Andel Research Instituut in Grand Rapids, Michigan werd een seminar over onderzoek op de gebieden van (kinder)oncologie en *neurosciences* georganiseerd. Ditzelfde Van Andel Institute sloot later tijdens een bezoek van het Koninklijk Paar een samenwerking gesloten met het Nederlandse ParkinsonNet. Op een tweede seminar stonden patiënt-gedreven technologische ontwikkelingen op het gebied van *Healthy Ageing* centraal.
- In Chicago nam het Koninklijk Paar deel aan een ronde tafel met Amerikaanse bedrijven met grote investeringen in Nederland. Aansluitend was het Koninklijk Paar aanwezig bij een groot *business dinner*, waarvoor de deelnemers aan de economische missie hun gasten hadden uitgenodigd.
- Het Koninklijk Paar en minister Schippers brachten een bezoek aan het gerenommeerde Rehabilitation Institute of Chicago (RIC). Hier werd een overeenkomst gesloten tussen het RIC en het Nederlandse NeuroControl-consortium over samenwerking op het gebied van onderzoek naar neurorevalidatie.
- Bij het bezoek van het Koninklijk Paar aan de Northwestern University van Chicago kregen zeven Nederlandse wetenschappers een adjunct-hoogleraarschap aangeboden. Daarmee is een krachtige basis voor toekomstige samenwerking gelegd.
- De *Feeding the City* delegatie nam in Chicago deel aan een seminar over innovatieve oplossingen voor stedelijke voedselvoorziening. Eén van de sprekers was Hein Kruyt, CEO van het bedrijf Solynta, dat in november 2014 tot Nationaal Icoon werd benoemd vanwege een nieuwe veredelingstechniek met aardappelzaad. Na afloop van het seminar werd in het bijzijn van het Koninklijk Paar een overeenkomst ondertekend tussen het Amerikaanse MightyVine Tomatoes met de Nederlandse bedrijven VB Greenhouses en Royal Pride Group over de tweede fase van een groot kassencomplex in de staat Illinois.
- Minister Schippers opende twee seminars over *Healthy Ageing* in Chicago en Boston. Beide seminars brachten vertegenwoordigers uit wetenschap, bedrijfsleven en medische instellingen bijeen om innovatieve oplossingen te bespreken voor een steeds ouder wordende bevolking. Aansluitend sprak minister Schippers met de Assistant Secretary for Business and Development van de staat Massachusetts.

MVO/mensenrechten

Aangezien de uitdagingen in de VS op het gebied van MVO en mensenrechten voor de meereizende sectoren beperkt zijn, is hieraan tijdens de missie geen specifieke aandacht besteed.

Betrokken partijen

Bij de organisatie van de twee deelprogramma's waren vijf topsectoren betrokken. Het onderdeel *Feeding the City* was een samenwerking van de topsectoren Agri & Food en Tuinbouw en Uitgangsmaterialen. Aan dit programma namen vertegenwoordigers van 29 bedrijven en organisaties deel.

Het onderdeel *Healthy Ageing* kwam tot stand in samenwerking tussen de topsectoren LSH, HTSM en Chemie. De sterke relatie tussen onderzoek en bedrijfsleven in deze sectoren kwam duidelijk tot uiting in de samenstelling van de delegatie, die bestond uit vertegenwoordigers van 38 bedrijven, kennisinstellingen en zorginstellingen.

Ook namen vier bedrijven deel die buiten de focussectoren vielen. In totaal waren 71 bedrijven, kennisinstellingen en andere organisaties vertegenwoordigd in de delegatie.

Resultaten en follow-up
Door de combinatie met het bezoek van het Koninklijk Paar heeft de missie veel publiciteit gegenereerd, zowel in de VS als in Nederland. Ook hebben de deelnemers veel nieuwe contacten kunnen opdoen. De Nederlandse vertegenwoordigingen in de VS en de Amerikaanse ambassade in Nederland zullen de komende tijd uitgebreid aandacht besteden aan de follow-up.

Veel bedrijven in de *Feeding the City* delegatie gebruikten de missie vooral om de mogelijkheden in Michigan en Chicago te verkennen en potentiële zakenpartners te ontmoeten. Met een gevarieerd programma met bedrijfsbezoeken, seminars, matchmakingsessies en netwerkbijeenkomsten heeft de missie op deze vraag kunnen inspelen. In Chicago sloot ook Royal Duyvis Wiener een contract af. Met CHS werd een overeenkomst ondertekend over technologische toepassingen op het gebied van noten en zaden.

De bedrijven, kennisinstellingen en medische instellingen uit de *Healthy Ageing* delegatie hebben tijdens de missie kennis kunnen maken met relevante counterparts in Michigan/Grand Rapids, Illinois/Chicago en Massachusetts/Boston. De aangegane samenwerkingsverbanden met vooraanstaande instituten bieden veel aanknopingspunten voor een aantal onderzoeksclusters en kunnen mogelijk in de komende jaren verder worden uitgebreid.

In Massachusetts werd duidelijk dat vanuit die staat belangstelling bestaat voor een tegenbezoek in 2016 met een groep bedrijven en universiteiten. Minister Schippers nodigde de gouverneur van Massachusetts uit om naar Nederland te komen om de samenwerking op het gebied van *Life Sciences & Health* verder te intensiveren.

Verslagen hoofdlijnen economische missies / werkbezoeken onder leiding van minister-president Rutte

China, 24-29 maart, minister-president Rutte en staatssecretaris Mansveld

Van 25 tot en met 29 maart 2015 bracht minister-president Rutte een bezoek aan China. Hij bezocht de steden Shanghai en Shenzhen en werd hier vergezeld door staatssecretaris Mansveld van Infrastructuur en Milieu en een economische missie bestaande uit vertegenwoordigers van 65 bedrijven. Vervolgens nam minister-president Rutte deel aan het 'Boao Forum for Asia' op het eiland Hainan. Dit is een jaarlijkse bijeenkomst waar regeringsleiders, topmensen uit het bedrijfsleven, internationale experts en wetenschappers elkaar ontmoeten om de samenwerking binnen en buiten de Aziatische regio te bevorderen. Staatssecretaris Mansveld voerde op 24 maart in Beijing politieke consultaties met haar ambtgenoten van Milieu en Land en Natuurlijke Hulpbronnen. Ook sprak ze met een hoge vertegenwoordiger van het nationale ontwikkelings- en hervormingscomité over klimaatverandering.

Doelstellingen
Het bezoek had tot doel het verdiepen en versterken van de bilaterale relatie, die mede door het staatsbezoek van de Chinese president Xi Jinping aan Nederland in maart 2014 is geïntensiveerd, het verstevigen van de economische banden, het creëren van kansen voor Nederlandse en in China gevestigde bedrijven en het aantrekken van Chinese investeringen naar Nederland. Ook was aandacht voor de ervaringen van Nederlandse startups en pioniers in de maakindustrie in China.

De reis van staatssecretaris Mansveld was gericht op bevestiging en verdieping van de samenwerking met China op het terrein van klimaatverandering, milieu en luchtvaart.

Belangrijkste onderdelen programma
- Tijdens het Boao Forum for Asia had minister-president Rutte een bilaterale ontmoeting met president Xi Jinping. In dit gesprek bracht de minister-president de Nederlandse intentie over om als *prospective founding member* toe te treden tot de Asian Infrastructure Investment Bank. In Shanghai en Shenzhen voerde hij bilaterale gesprekken me de burgemeesters van beide steden.

- Staatssecretaris Mansveld sprak met minister Chen Jining van het ministerie van Milieu en viceminister Hu Cunzhi van het ministerie van Land en Natuurlijke hulpbronnen. Met beide ministeries ondertekende zij een MoU. Met directeur-generaal Xie Ji van het Nationale Ontwikkelings- en Hervormingscomité besprak zij het pakket van maatregelen dat China voor de zomer bij het secretariaat van het Klimaatverdrag indiende en de elementen van een succesvol klimaatakkoord dat tijdens de klimaattop van december 2015 in Parijs zijn beslag zal dienen te krijgen.
- Zowel in Shanghai en Shenzhen vonden grote handelsdiners plaats in aanwezigheid van de minister-president en de staatssecretaris. Veel bedrijven grepen deze gelegenheden aan om documenten te ondertekenen met Chinese partners. In totaal werden tijdens het bezoek 51 contracten en samenwerkingsovereenkomsten ondertekend.
- Ook was minister-president Rutte aanwezig bij een ronde tafelbijeenkomst met CEO's van Nederlandse en Chinese bedrijven en enkele vertegenwoordigers van Chinese overheidsinstellingen. De ronde tafel werd voorgezeten door voorzitter van VNO-NCW Hans de Boer.
- Tijdens bedrijfsbezoeken aan Huawei, Philips, Vanderlande en DJI Technology hebben de minister-president en de staatssecretaris aandacht kunnen besteden aan Nederlandse investeringen in China en een aantal voorname Chinese investeerders in Nederland. Ook woonden zij de ondertekening bij van een *joint venture* tussen KLM, China Southern Airlines en Xiamen Airlines.

MVO/mensenrechten
Mensenrechten stonden op de agenda tijdens de bilaterale ontmoeting met president Xi Jinping. In dit gesprek benadrukte minister-president Rutte het belang van de *rule of law* en haalde hij de bilaterale mensenrechtenconsultaties tussen Nederland en China aan. President Xi Jinping was van mening dat de vele momenten waarop mensenrechten bilateraal besproken zijn, hebben bijgedragen aan wederzijds vertrouwen en begrip. China is bereid ook in de toekomst over dit thema te blijven spreken, op basis van gelijkheid en wederzijds respect.

Betrokken partijen
De bedrijvenmissie bestond uit vertegenwoordigers van 65 bedrijven uit een brede selectie van sectoren en stond onder leiding van Hans de Boer. Voor de bedrijven was een programma georganiseerd met bedrijfsbezoeken, handelsdiners en matchmakingsessies. Een tweede missie met ongeveer twintig bedrijven onder leiding van Maarten Struijvenberg, wethouder van Werkgelegenheid en Economie van Rotterdam, was tegelijkertijd in China en sloot aan bij een aantal programmaonderdelen. De CEO-delegatie bestond uit hooggeplaatste vertegenwoordigers van vijftien bedrijven.

Resultaten en follow-up
Door de combinatie van gesprekken op topniveau met de Chinese autoriteiten, de ronde tafel met de CEO-delegatie en de brede economische missie is de bilaterale economische relatie met China op verschillende niveaus versterkt.

Het grote aantal ondertekende contracten en samenwerkingsovereenkomsten toont aan dat de economische betrekkingen met China levendig zijn en dat het Nederlandse bedrijfsleven enthousiast is over de mogelijkheden in China. De missie heeft een impuls kunnen geven aan de verdere uitbreiding van de samenwerking. Het merendeel van de bedrijvendelegatie heeft aangegeven vervolgafspraken te hebben gemaakt met Chinese counterparts die zij hebben ontmoet tijdens matchmakinggesprekken. Op 22 april jl. vond in Den Haag een bijeenkomst plaats waar missiedeelnemers advies hebben gekregen over hun mogelijke volgende stappen in China en hun ervaringen met elkaar hebben gedeeld.

Staatssecretaris Mansveld heeft de samenwerking op overheidsniveau op het gebied van milieu en ontwikkeling en land en natuurlijke hulpbronnen verdiept en in twee MoU's geformaliseerd. Deze samenwerking wordt de komende tijd verder ingevuld met betrokkenheid private sector en kennisinstellingen. Ook heeft het bezoek bijgedragen aan versterking van de bilaterale klimaatsamenwerking met China. De eerste bilaterale klimaatconsultaties hebben op 15 en 16 juni 2015 in Den Haag plaatsgevonden.

India, 5-6 juni, minister-president Rutte, minister Ploumen en staatssecretaris Dijksma
Op 5 en 6 juni 2015 brachten minister-president Rutte, staatssecretaris Dijksma en ik een bezoek aan India (Delhi en Mumbai), vergezeld door een economische missie bestaande uit vertegenwoordigers van 85 bedrijven en kennisinstellingen. De bedrijvenmissie duurde drie dagen en begon al op 4 juni.

<u>Doelstellingen / koppeling hulp en handel</u>
Het bezoek met een zware delegatie vanuit het Nederlandse kabinet had allereerst tot doel de bilaterale banden op politiek vlak met India aan te halen. Daarbij lag de nadruk op economische thema's en het positioneren van de meereizende economische missie en in India gevestigde Nederlandse bedrijven, met als focussectoren Agri & Food, Tuinbouw en Uitgangsmaterialen, Water en Sportinfrastructuur. Ook de acquisitie van Indiase investeringen en het onderhouden van relaties met bestaande investeerders waren doelen van deze reis.

Het bezoek was onderdeel van een intensivering van de economische betrekkingen met India, waar de afgelopen jaren vanuit de Nederlandse overheid stevig op is ingezet. De missie volgde op de door mij geleide economische missies van september 2013 en november 2014, waarbij landbouw, water, en gezondheidszorg de focussectoren waren. Ook minister Schippers reisde in 2012 en 2014 met bedrijvendelegaties naar India.

<u>Belangrijkste onderdelen programma</u>
- Tijdens het bilaterale gesprek van minister-president Rutte met minister-president Modi wees Modi op de grootste economische voordelen van India: *democracy, demography and demand*. Verschillende onderdelen van de economie verdienden prioritaire aandacht, zoals infrastructuur (spoor) en de huizenbouw. Betrokkenheid van buitenlandse bedrijven hierbij is volgens Modi van groot belang en daarom worden de regels voor FDI geliberaliseerd en wordt het investeringsklimaat verbeterd. Daarbij wees hij ook op het werk van zijn regering voor de realisatie van een voorspelbaar, transparant en efficiënt belastingsysteem en de recente liberalisering van de telecomsector. Modi gaf aan mogelijkheden te zien voor samenwerking met Nederland bij de uitvoering van door hem gelanceerde actieprogramma's als 'Make in India', 'Clean India' en 'Digital India'. Zo bood samenwerking op het gebied van gezondheidszorg en vaccinontwikkeling, infrastructuur, duurzame energie en watermanagement veel kansen. Hij prees ook de Nederlandse voortrekkersrol in het EU Ganga Platform. Verder had Nederland volgens Modi veel ervaring met *smart cities* en zouden de bestaande partnerschappen tussen Nederland en India moeten worden versterkt in het licht van het streven van zijn regering om honderd *smart cities* in India te ontwikkelen. Dit gold ook voor samenwerking op het gebied van afvalverwerking. Modi vroeg tevens aandacht voor de kleine schaal waarop in India landbouw wordt beoefend en het belang van schaalvergroting, professionalisering van de voedselverwerking en monitoring van de voortgang; aspecten waarop Nederland wereldleider is en samenwerking dus kansen biedt.
- De beide minister-presidenten Rutte en Modi, zeventien Nederlandse CEO's en een groot aantal Indiase CEO's namen deel aan de van Nederlandse kant door voorzitter van VNO-NCW Hans de Boer voorgezeten CEO ronde tafel. Hier werd onder andere gesproken over het investeringsklimaat in India en over mogelijke partnerschappen in de landbouw-, water-, logistieke en infrastructurele sector. Daarnaast vertelden Nederlandse CEO's over hun ervaringen en ook over hun problemen bij het zakendoen op de Indiase markt.
- Een ander belangrijk onderdeel van de missie vormde een bijeenkomst met bedrijven en lokale gevestigde Nederlandse NGO's over MVO. Het doel van deze bijeenkomst was de uitwisseling van *best practices* en *lessons learned* en het identificeren van concrete bilaterale samenwerkingen op dit terrein. De brede duurzaamheidsagenda van Indiase bedrijven, die voortkomt uit de in de 'Companies Act' gestelde verplichting om twee procent van de winst bij te dragen aan MVO, biedt hiervoor veel aanknopingspunten.
- In bijzijn van minister-president Rutte en een groot deel van de bedrijvendelegatie vond in Mumbai een succesvol seminar plaats met de watersector, getiteld *'building with nature'*. Het seminar was georganiseerd met de Chief Minister van de deelstaat Maharashtra en ging over de inzet van Nederlandse expertise bij de planning en uitvoering van een kustweg en een metrolijn aan de westkust van Mumbai.

MVO/mensenrechten
Nederland heeft –als enige land – met India een MoU op het gebied van MVO. Voor de invulling van dit MoU is gekozen voor een brede dialoog. Als start van dit proces vond de hierboven genoemde ronde tafel met bedrijven en NGO's plaats.

Daarnaast heb ik tijdens de missie gesproken met minister Chaudary van Binnenlandse Zaken over MVO en de moeilijkheden die NGO's soms ondervinden in India. We hebben afgesproken om de dialoog over deze onderwerpen voort te zetten. Het MoU vormt hiervoor een goed uitgangspunt.

Betrokken partijen
De meereizende bedrijvendelegatie bestond uit vertegenwoordigers van 85 bedrijven, kennisinstellingen en lokale Nederlandse NGO's en stond onder leiding van Hans de Boer. Het betrof voornamelijk bedrijven uit de (top)sectoren Agri & Food, Tuinbouw en Uitgangsmaterialen, Water, Life Sciences & Health en sportinfrastructuur.

Resultaten en follow-up
Het bezoek en de missie hebben een duidelijke bijdrage kunnen leveren aan de versterking van de bilaterale betrekkingen. Aan het einde van het bezoek is een gezamenlijke verklaring opgesteld, waarin de belangrijkste resultaten en afspraken op economisch terrein zijn opgenomen. Hierin is onder andere de Nederlandse intentie vastgelegd om jaarlijks op ministerieel niveau een bezoek te brengen aan India. Daarnaast is afgesproken dat Nederlandse en Indiase CEO's over een jaar opnieuw bijeenkomen om de resultaten van de economische samenwerking te monitoren en te verdiepen.

Tijdens het bezoek hebben leden van de bedrijvendelegatie ruim veertig MoU's en contracten ondertekend op uiteenlopende terreinen, waaronder duurzame energie, elektrisch vervoer en financiële dienstverlening.

Nederland heeft aangekondigd een leidende rol te willen spelen in het opzetten van een 'EU-Ganga platform' voor samenwerking op het gebied van integraal watermanagement voor de Ganges. Momenteel wordt dit verder uitgewerkt door mijn ministerie, samen met het ministerie van Infrastructuur en Milieu.

Tijdens het bezoek zijn tussen beide overheden afspraken gemaakt over technisch-wetenschappelijke samenwerking op het gebied van de ontwikkeling van duurzame en technologisch hoogwaardige oplossingen voor grote stedenproblematiek onder de noemer *smart cities*.

Nederlandse en Indiase bedrijven gaan samenwerken met de Indiase overheid op het gebied van landaanwinning voor de bouw van een kustweg en een metrolijn in Mumbai. Een consortium van Nederlandse bedrijven geeft opvolging aan deze afspraken, in nauwe samenwerking met de ministeries van Buitenlandse Zaken en Infrastructuur en Milieu.

Nederlandse partijen zijn bezig met het opzetten van een *Centre of Excellence* in de deelstaat Kerala op het gebied van landbouw. Zes vergelijkbare centra in andere staten zijn in voorbereiding. Deze activiteiten vinden plaats onder aansturing van het ministerie van Economische Zaken.

Tijdens haar gesprekken met de Indiase autoriteiten verkreeg staatssecretaris Dijksma de toezegging dat de markttoegang voor Nederlandse landbouwproducten als zaden en fruit vergemakkelijkt zal worden.

Panama, 11-12 april, economisch bezoek minister–president Rutte
Op 10 en 11 april 2015 bracht minister-president Rutte een bezoek aan Panama om deel te nemen aan de zevende Summit of the Americas (OAS), een driejaarlijkse regionale top van staten op het Amerikaanse continent. Aansluitend had minister-president Rutte op 11 en 12 april een bilateraal economisch programma. Een delegatie van 29 bedrijven uit alle vier de landen van het Koninkrijk was in deze periode in Panama aanwezig om deel te nemen aan de 'Panama Maritime World Conference & Exhibition', die van 12 tot 15 april werd gehouden. Minister-president Eman van Aruba leidde deze delegatie.

Doelstellingen
Het belangrijkste doel van het bezoek van minister-president Rutte was het positioneren van de maritiem-logistieke sector van het Koninkrijk der Nederlanden. Daarnaast kwam ook samenwerking op terreinen als infrastructuur en logistiek aan de orde.

Logistiek is een belangrijk speerpunt voor de regering van Panama. De modernisering en uitbreiding van havens, vliegvelden, wegen en het kanaal zullen de komende jaren interessante mogelijkheden bieden voor bedrijven uit het gehele Koninkrijk. De maritieme beurs bood een goede gelegenheid voor een groep geïnteresseerde bedrijven om de mogelijkheden te verkennen en zich te positioneren.

Belangrijkste onderdelen van het programma

- Minister-president Rutte sprak met de CEO van het Panamakanaal en de minister van Kanaalzaken. In beide gesprekken lag de nadruk op de verbreding van het Panamakanaal en de expertise van het Nederlandse bedrijfsleven en hun interesse om bij dit project te worden betrokken.
- Ook leidde minister-president Rutte een strategische sessie met de bedrijvendelegatie, de minister van Kanaalzaken en de Administrateur van het Kanaal. De strategische sessie had als doel om aandacht te vragen voor obstakels in het zakendoen tussen Panama en het Koninkrijk. Daarnaast was de sessie gericht op het samenbrengen van de relevante Panamese autoriteiten, bedrijfsleven uit Nederland, Curaçao, Aruba en St. Maarten om te discussiëren over het zakendoen in Panama en de ontwikkeling van het Panamakanaal en de logistieke sector. De sessie was georganiseerd door VNO-NCW en werd bijgewoond door voorzitter van VNO-NCW Hans de Boer.
- Minister-president Rutte ondertekende namens de regering van het Koninkrijk der Nederlanden een MoU met de regering van Panama over samenwerking op het gebied van infrastructuur, logistiek, toerisme, MVO, watermanagement, douanesamenwerking en veiligheid.
- Ook ondertekende minister-president Rutte een luchtvaartverdrag met de Panamese regering, waarin de luchtvaartbetrekkingen tussen Nederland en Panama worden geregeld.

MVO/mensenrechten
Het door de minister-president ondertekende MoU is een eerste stap in het vormgeven van de samenwerking met Panama op het gebied van MVO. In het MoU is afgesproken om werkgroepen in het leven te roepen om mogelijkheden voor samenwerking uit te werken.

Betrokken partijen
De bedrijvendelegatie uit de sectoren maritiem, logistiek en water bestond uit vertegenwoordigers van zestien bedrijven uit Nederland, zeven bedrijven uit Curaçao, twee bedrijven uit Aruba en vier bedrijven uit St. Maarten.

Resultaten en follow-up
Zowel de deelnemende bedrijven in de maritieme, logistieke en watersector, als bij het programma betrokken Panamese partijen gaven aan veel mogelijkheden te zien voor samenwerking. Voor veel van deze bedrijven is de missie een investering in contacten en netwerk. Het omzetten van het enthousiasme in opdrachten en contracten vergt een lange adem en een gecoördineerde publiek-private benadering. De ambassade in Panama verleent actieve ondersteuning aan die bedrijven die deze contacten en netwerken verder willen uitbouwen.

Hoofdlijnen economische missies/werkbezoeken van de minister van Infrastructuur en Milieu

Mexico, 26-30 januari
Van 26 tot en met 30 januari 2015 bracht Minister Schultz van Haegen een bezoek aan Mexico. Zij bezocht Mexico Stad en de deelstaat Tabasco. Acht Nederlandse bedrijven uit de water- en maritieme sector sloten aan bij het bezoek.

Doelstellingen
De belangrijkste doelen van deze reis waren het versterken van de in 2014 gestarte samenwerking en kennisuitwisseling op het gebied van watermanagement en het ondersteunen van de maritieme sector en de luchtvaartsector bij lopende activiteiten en het verkrijgen van opdrachten in Mexico. De samenwerking met Mexico in de water- en maritieme sectoren is recentelijk sterk uitgebreid, zowel vanuit het bedrijfsleven, als vanuit de overheid. Zo werden in 2014 bijvoorbeeld twee missies van het Dutch Risk Reduction Team naar Mexico uitgevoerd. Ook werd tijdens het bezoek een nieuwe samenwerking gestart op het gebied van duurzame mobiliteit.

Het bezoek van minister Schultz van Haegen aan Tabasco volgde op mijn bezoek aan deze deelstaat in april 2014.

Belangrijkste onderdelen programma
- Minister Schultz van Haegen bezocht Mexico Stad voor gesprekken met de minister van Agrarische, Territoriale en Stedelijke Ontwikkeling, de minister van Milieu en Natuurlijke Hulpbronnen, de Nationale Havencoördinator, de directeur-generaal van de Nationale Watercommissie en de directeur-generaal van de Grupo Aeropuerto Ciudad de Mexico (GACM).
- Met de minister van Agrarische, Territoriale en Stedelijke Ontwikkeling ondertekende minister Schultz van Haegen een Letter of Intent getekend over samenwerking op het gebied van duurzame mobiliteit.
- In een gesprek met de minister van Milieu en Natuurlijke Hulpbronnen, de wederpartij van het in april 2014 getekende Memorandum of Understanding op het gebied van watermanagement, besprak minister Schultz van Haegen de voortgang van de samenwerking en de mogelijkheden voor uitbreiding.
- Met de Nationale Havencoördinator sprak de minister over de plannen van de Mexicaanse overheid voor de nationale infrastructuur, in het bijzonder de ontwikkeling van havens.
- GACM heeft opdracht om de nieuwe internationale luchthaven bij Mexico Stad te realiseren. Bij het gesprek met de directeur-generaal was ook het Nederlandse bedrijf NACO vertegenwoordigd, dat betrokken is bij het ontwerp van de luchthaven.
- Tijdens haar bezoek aan de deelstaat Tabasco sprak minister Schultz van Haegen in de stad Villahermosa met de gouverneur, de minister van Economische Ontwikkeling en Toerisme en met vertegenwoordigers van de staat Tabasco in het federale parlement over de samenwerking op het gebied van watermanagement en over de ontwikkeling van de haven van Frontera.

MVO/mensenrechten
Het bezoek stond volledig in het teken van watermanagement en mobiliteit. MVO en mensenrechtenproblematiek zijn hierbij niet nadrukkelijk aan de orde gekomen.

Betrokken partijen
De bedrijvendelegatie uit de water- en maritieme sector bestond uit acht bedrijven. De bedrijvendelegatie was geheel of gedeeltelijk aanwezig bij de diverse gesprekken van minister Schultz van Haegen en kon zich tijdens deze gelegenheden presenteren.

Resultaten en follow-up
Voor de meereizende bedrijven was dit bezoek een uitstekende gelegenheid om op hoog niveau binnen de Mexicaanse overheid contacten te leggen en gebruik te maken van de ingangen die door de samenwerking op overheidsniveau worden geboden. De water- en maritieme sector is wederom focussector bij de volgende economische missie naar Mexico, die onder mijn leiding in september 2015 zal plaatsvinden.

Aan de Letter of Intent op het gebied van duurzame mobiliteit wordt de komende tijd nadere invulling gegeven in samenspraak met de Mexicaanse counterparts.

Hoofdlijnen economische missies/werkbezoeken van minister van Defensie

Verenigde Arabische Emiraten, 21-23 februari
In de beantwoording van Kamervragen van het lid Van Dijk van 8 april jl. (DVB/NW-146/15), ben ik ingegaan op de resultaten van de economische missie die op 20 februari 2015 onder leiding van minister Hennis-Plasschaert naar Abu Dhabi reisde voor de IDEX-beurs. Ruim dertig Nederlandse bedrijven, zowel actief op de civiele markt als op de defensiemarkt, werden hiermee in de gelegenheid gesteld om contacten te leggen en kennis en ervaring uit te wisselen met overheden, bedrijven en kennisinstellingen uit de gehele wereld.

Hoewel veel deelnemende bedrijven aangaven de missie als nuttig te hebben ervaren, is het nog te vroeg om vast te stellen wat de deelname individuele Nederlandse bedrijven heeft opgeleverd. Daarbij geldt overigens dat voor eventuele contracten, voortvloeiend uit de IDEX-beurs of anderszins, een Nederlandse exportvergunning vereist is.

Naast ondersteuning van het Nederlands bedrijfsleven, heeft minister Hennis-Plasschaert het bezoek kunnen benutten om de bilaterale betrekkingen met de Verenigde Arabische Emiraten – een coalitiepartner uit de regio in de strijd tegen ISIS – verder aan te halen. Zo had zij een nuttig gesprek met de kroonprins van Abu Dhabi, tevens plaatsvervangend opperbevelhebber van de VAE, over de bilaterale politieke en economische relaties, ontwikkelingen in de regio en veiligheidspolitieke onderwerpen.

Hoofdlijnen economische missies/werkbezoeken van de staatssecretaris van Economische Zaken

Myanmar, 17-22 mei
Van 19 tot en met 21 mei 2015 bracht staatssecretaris Dijksma een bezoek aan Myanmar. Zij werd vergezeld door een delegatie van vertegenwoordigers van dertien bedrijven, kennisinstellingen en organisaties.

Doelstellingen / koppeling hulp en handel
Het bezoek bouwde voort op eerdere bezoeken van minister Schultz van Haegen in 2013 en 2014 en van mijzelf in 2013. Tijdens deze eerdere bezoeken kwamen land- en tuinbouw duidelijk naar voren als kansrijke sectoren voor samenwerking.

Het voornaamste doel van het bezoek van staatssecretaris Dijksma was de samenwerking op gebied van landbouwontwikkeling en voedselzekerheid verder te verstevigen en te formaliseren door het ondertekenen van een MoU. In het MoU zijn de uitgangspunten van het Nederlandse hulp en handel- en voedselzekerheidsbeleid verwoord en de wijze waarop er samengewerkt gaat worden met Myanmar.

Belangrijkste onderdelen programma
- Met prof. Dr. Kan Zaw, minister van Nationale Planning en Economische Ontwikkeling, ondertekende staatssecretaris Dijksma het hierboven genoemde MoU. Ook de viceministers van Landbouw en Irrigatie, Veeteelt, Visserij en Plattelandsontwikkeling en Handel, Gezondheid en Cooperaties waren hierbij aanwezig. De samenwerking betreft de volgende sectoren: tuinbouw, aardappelen, zaaizaad, melkveehouderij/zuivel, pluimvee, aquacultuur, oliezaden en bonen en de volgende thema's: plantgezondheid (fytosanitair en gewasbescherming), beleidsontwikkeling voor de zaaizaadsector en verbetering van het landbouwonderwijs.
- Staatssecretaris Dijksma had een aantal ontmoetingen met vertegenwoordigers van de regering van Myanmar. Zij sprak met president U Thein Sein in aanwezigheid van de ministers van Nationale Planning en Economische Ontwikkeling, Landbouw en Irrigatie en Veeteelt, Visserij en Plattelandsontwikkeling. Met de twee laatstgenoemde ministers had zij tevens bilaterale ontmoetingen.
- Ook was de staatssecretaris aanwezig bij een seminar over de ontwikkeling van de zaaizaadsector, had zij ontmoetingen met de EU-delegatie en de Wereldbank, sprak zij met Nederlandse bedrijven en NGO's die actief zijn in de land- en tuinbouwbouwsector in Myanmar en bracht zij een veldbezoek aan South Shan, met aandacht voor tuinbouw, aardappelen en landbouwonderwijs.

MVO/mensenrechten
De staatssecretaris sprak de Nederlandse bezorgdheid over de situatie rondom de Rhoniya-minderheid uit in haar gesprek met de president. In alle gesprekken en bijeenkomsten is veel aandacht besteed aan de noodzaak om de land- en tuinbouwsector op duurzame wijze te ontwikkelen en is de duurzame benadering van het Nederlands bedrijfsleven benadrukt.

Betrokken partijen
Een delegatie bestaande uit vertegenwoordigers van dertien bedrijven, kennisinstellingen en organisaties onder leiding van Loek Hermans, voorzitter van de topsector Tuinbouw en Uitgangsmateriaal, nam deel aan de missie. Bedrijven uit de tuinbouw-, aardappel-, pluimvee- en visserijsectoren waren vertegenwoordigd in de delegatie, evenals de Rabobank, Agriterra, FMO, enkele kennisinstellingen en Universiteit Wageningen.

Resultaten en follow-up
Het MoU dat door de staatssecretaris met de minister van National Planning en Economische Ontwikkeling werd ondertekend, biedt veel aanknopingspunten voor concretisering van de samenwerking met Myanmar in de land- en tuinbouwsectoren. In samenwerking met bedrijven en kennisinstellingen zal aan dit MoU invulling worden gegeven.

De Minister van Landbouw en Irrigatie deed enkele toezeggingen voor het beter faciliteren van lokale en internationale zaaizaadbedrijven en heeft Nederland gevraagd om een aanvullend MoU op gebied van zaaizaad. Om die reden reist in juli 2015 een delegatie van het ministerie van Economische Zaken, Plantum, Nak-tuinbouw en de Universiteit Wageningen naar Myanmar. Ook worden voor het eind van het jaar concrete afspraken gemaakt over PPP-samenwerking op het terrein van tuinbouw- en aardappelsectorontwikkeling, over het ondersteunen van lager- en middelbaar landbouwonderwijs en over samenwerking om de wet- en regelgeving op terrein van gewasbescherming en fytosanitair te verbeteren.

Met de minister van Veeteelt, Visserij en Plattelandsontwikkeling maakte staatssecretaris Dijksma afspraken over het uitvoeren van pilots op gebied van inclusieve, duurzame aquacultuur en over publiek-private samenwerking in de pluimveesector.

Met de EU-delegatie maakte de staatssecretaris afspraken over een gezamenlijk project op het gebied van inclusieve, duurzame ontwikkeling van de aquacultuur en het ontwikkelen van een duurzame exportketen naar de EU van mung bean/green gram, dat wordt gebruikt voor de productie van taugé .

Met het lokale kantoor van de Wereldbank zijn eerste verkennende gesprekken gevoerd voor samenwerking binnen het kader van een recent ondertekend MoU tussen Nederland en de Wereldbank op het gebied van voedselzekerheid. Hier wordt de komende maanden concrete invulling aan gegeven.

Een delegatie uit Myanmar onder leiding van de minister van Nationale Planning en Economische Ontwikkeling nam op uitnodiging van de staatssecretaris deel aan het No Food To Waste-Congres, dat van 16 tot en met 19 juni in Nederland werd gehouden.